

Dezinstitucionalizacija na področju vzgojnih zavodov

¹ Tudi despecializacije, profesionalizacije, individualizacije, diferenciacije.

Članek poskuša osvetliti proces dezinstitucionalizacije vzgojnih zavodov v Sloveniji. Logaški eksperiment in prenova vzgojnih zavodov sta začetna temelja procesa dezinstitucionalizacije, ki ga lahko prikažemo s pomočjo pomembnih vzporednih procesov: decentralizacije, regionalizacije, normalizacije in socialne integracije. Cilj dezinstitucionalizacije je vključevanje otrok in mladostnikov; vključevanje kot postmodernističen koncept, kot sinteza ali razvojna paradigma drugih diskurzov, ki jih obravnavamo. Kaj prinaša institucionalna vzgoja, je naslednje poglavje, kjer poskušamo prikazati zapleten mehanizem delovanja, zahtev in vlog, s katerimi se srečujejo bivajoči in zaposleni v instituciji.

Kakšno je stanje na Slovenskem, so razmišljanja, ki so povezana s predstavljenimi diskurzi in praktičnimi izkušnjami. Namen prispevka je razširiti pogled na dezinstitucionalizacijo, na upoštevanje tistih, ki so v institucijah, predvsem da bi optimizirali pomoč in razumeli proces dezinstitucionalizacije. Pomembno pa je, da ga razumemo kot konstanten proces.

Diskurzi, povezani z razvojem doktrine obravnave otrok in mladostnikov v vzgojnih zavodih

Proces dezinstitucionalizacije je treba obravnavati skupaj z drugimi teoretskimi smernicami:¹ decentralizacije, regionalizacije, normalizacije, integracije in končno vključevanja. Gre za skupek teoretskih usmeritev, ki so namenjene profesionalizaciji in humanizaciji zunaj družinske vzgoje.

Dezinstitucionalizacija

V zavodski vzgoji vzgojne razmere in življenjske odnose otrok v veliki meri zaznamujejo značilnosti velike organizacije: delitev dela, visoko formalizirana uporaba pravil in kompleksna hierarhija (Wolf, 1995).

Organizirana *delitev dela* pomeni za zavodsko vzgojo predvsem ločevanje gospodinjskih, terapevtskih in pedagoških funkcij; znotraj teh področij obstajajo še nadaljnje pristojnosti delitve dela. Tako so za gospodinjske dejavnosti – čiščenje, pranje perila, kuhanje, nakupovanje pa tudi vzdrževanje stavbe in inventarja, negovanje vrta – pogosto pristojni razni za te dejavnosti ustrezno usposobljeni ljudje.²

To velja tudi za ustanove, ki na prvi pogled – za standarde zavodske vzgoje³ – dopuščajo čisto vsakdanje življenjske razmere. Udeleženci se v takšnem načinu obravnav tedaj nujno ne zavedajo obsega delitve dela. Šele ko pride v skupino nov delavec ali praktikant, postane ta obstoječa delitev dela, ki poteka znotraj življenja stanovanjske skupine, razvidna. Gündler (1995) opiše primer novince, ki rešuje vsakdanje probleme, kakor jih je reševal v resničnem življenju: mimogrede med nakupovanjem živil kupi še žarnico za luč v skupinskem prostoru, čeprav sicer po pravilu žarnice nabavlja samo hišnik, plačujejo pa jih iz povsem druge postavke proračuna skupine.

Poleg problematičnih posledic takšne organizacijske strukture (delitve dela in nalog) za samostojnost odraslih in otrok, ki v njej sodelujejo, obstaja še druga, skoraj nujna nevarnost v tem, da vsako od teh specializiranih delovnih področij usmerja le optimalna ureditev svojega problema; s tem pa prihaja do premikov ciljev: delni cilj – zanesljiva preskrba s hrano, čisto stanovanje, ugoden nakup – postane glavni cilj, instrumentalna vrednost dejavnosti postane njena končna vrednost (Wolf, 1995).

Tudi če so v večini zavodov prej osrednja preskrbovalna področja opustili ali decentralizirali, na drugih področjih strukturirana delitev dela še vztraja. Seveda si je treba, včasih mukoma, prizadevati za to, da odpravimo na tako formalen način razdeljeno delo v organizaciji. Pobudniki za to, a tudi vir odpora proti odpravi delitve dela, so lahko tako delavci kakor tudi vodstvo zavoda.

Nadaljnja pomanjkljivost vzgojnih zavodov je po Wolfu (1995) to, da niso dovolj prilagodljivi in da težko uvajajo inovacije. Probleme obvladujejo tako, da uporabijo *uveljavljena pravila* – pravilom dajejo prevelik poudarek ali pa jih uporabljajo izjemno rigidno. Spremenijo jih šele, ko takšno obvladovanje problemov očitno ni več uspešno. Daljše faze sorazmerne trdnosti prekinjajo hude krize. V kriznih fazah pravila spreminjajo; potem ta spremenjena pravila veljajo vse dotlej, dokler v naslednji krizi ne pride do naslednje spremembe pravil. Čim močneje so pravila formalizirana in čim bolj rigidno se uporabljajo oziroma čim manj fleksibilno organizacija postavlja in izvaja svoja pravila, tem hujše so krize, ki konec koncev izsilijo spremembo pravil.

V vzgojnih zavodih se krize organizacije na prvi pogled ne pojavljajo kot posledica nefleksibilne uporabe pravil, temveč kot krize, ki jih povzročajo posamezni mladostniki, ki veljajo za posebej problematične. Tedaj lahko pride tudi do silovitih in nasilnih eskalacij. Zanesljivo opozorilo, da takšna zveza pomanjkljive fleksibilnosti ustanove in eskalacij obstaja, so sklepi (ki se pogosto redno ponavljajo) o premestitvi posameznih mladostnikov, ki so jih bili ožigosali kot kolovodje. Potem ko so jih pa izključili, se vsaj na začetku spet vzpostavi red, kateremu je spet sledila v nekem nadaljnjem obdobju kriza. Tako se izmenjujejo faze rigidnega upoštevanja pravil in faze anomalije.

Naslednji problem je *vsebina pravil*. Velik del pravil, ki jih vodstvo formulira za delavce, si lahko razlagamo kot poskus, da bi začrtali njihove meje ravnodušnosti (Wolf, 1995). S takšnimi pravili zagotavljajo delovanje organizacije. Določajo, kako pogosto je treba preobleči postelje, kdaj otroci in mladostniki delajo domače naloge, definirajo, kaj je nenavaden dogodek in koga je v takem primeru treba obvestiti – vse to naj bi se uredilo s predpisi. Če naj bi s pravili zagotovili zadovoljivo preskrbo otrok, je po logiki takega nadzora spekter mogočih in nujnih pravil neskončen.

² Ti pa praviloma nimajo pedagoške izobrazbe ali znanj s tega področja, kar je pravzaprav škoda, ker se v marsikaterem zavodu tudi z njimi mulci družijo in preživijo nekaj časa.

³ V primerjavi s siceršnjim ravnanjem v klasičnih zavodih.

⁴ Zato sprejemajo tudi take, ki jim zaradi koncepta dela ali zaradi drugih razlogov niso kos.

Bistva vzgoje in tega, kar je za otroke posebej pomembno, tako ne moremo niti predpisati ali izsiliti niti nadzorovati. Zaupanja, pozornosti, angažmaja, naklonjenosti in – ne nazadnje – ljubezni ne moremo zagotoviti ali celo ustvariti s pravili ali pa celo z institucijo. Prej velja nasprotno: »Govorjenje o ljubezni v socialno-pedagoškem ravnanju postane dvomljivo predvsem s tem, da ljubezen zahtevamo v razmerah, ki – previdno rečeno – niso ravno najbolj spodbudne za ljubezen.« (Müller, 1983: 116) Obsežen sistem predpisanega ravnanja vodi prej k temu, da so delavci pri svojem delu pozorni predvsem na izpolnjevanje predpisov, saj se bodo le tako izognili sankcijam. Ko prevlada usmerjenost v pravila, je ta disfunkcionalna: ker ljudje samo natančno izpolnjujejo pravila, umanjka bistveno.

Primer takega delovanja diferenciranih navodil za vedenje so poskusi, kako se lahko izognemo z diferenciranimi predpisi kršitvam dolžnosti nadzora. Čim obsežnejša so navodila za ravnanje socialnih pedagogov, tem močnejše se bo vedenje vzgojiteljev in drugih strokovnih delavcev do otrok nanašalo le na spoštovanje predpisov. Pozornost velja potem izključno izogibanju nevarnostim, za tisto, kar je pedagoško pomembno, pa ostane le malo prostora. Predpisi ne urejajo samo dejanskega stanja celotne organizacije, temveč tudi trdno zapisujejo njihove identitete. Z Wolfovimi besedami (1995: 28): »Predpisati ravnanje je isto kakor predpisati ves svet; ukloniti se predpisu je isto kakor zanikati svojo identiteto.« Če socialni pedagogi dobijo podrobna navodila za svoje ravnanje in jih vsak trenutek lahko preverjajo ali spoštujejo navodila, je to izraz dvoma o njihovi kompetenci, samostojnosti in pričakovanem angažiranju. Tako to razumejo socialni pedagogi kakor tudi otroci. Tisti, ki jim je to pod častjo, če je le mogoče delovno področje zapustijo; drugi se mu prilagodijo.

Ustanove, ki tako ravnaajo, uničujejo ali obremenjujejo motivacijo ter poklicnoetične predstave svojih delavcev. Ponotranjeno motivacijo nadomeščajo s strategijami izogibanja sankcijam. Vodstvo ustanove svoje domneve vedno znova potrdi. V tipičnem procesu napovedovanja vedenja ali dogajanja (samoizpolnjujoče se prerokbe), ki se samo uresničuje, se napovedano vedenje pojavlja zato, ker udeležence tega procesa že obravnavamo v luči take napovedi.

Pogoji delovanja in sredstva, s katerimi razpolagajo zavodi, so v veliki meri določeni in sredstva omejena, tako da jih ne moremo uporabljati fleksibilno, glede na posamezne potrebe mladih. Zato zavodi kot nekaj samoumevnega izbirajo otroke, ki jih v skladu s svojimi določenimi pogoji hočejo obravnavati: sprejemajo otroke, ki se ustanovi prilagodijo. V kolikšnem obsegu si lahko privoščijo izbor, pa je med drugim odvisno od razmerja med ponudbo in povpraševanjem oziroma od prostih mest v zavodu.

Tako morajo zavodi, ki se z obširnimi seznamom izključitvenih kriterijev sprejema (na primer uživanje mamil, psihotične motnje ...) otepajo težavnih nalog vzgoje, morajo v situaciji, kjer ponudba prostih zavodskih mest presega povpraševanje in jim grozi, da bodo morali zavod zapreti, močno skrčiti katalog svojih sprejemnih kriterijev.⁴

Sprejemajo torej (če drugi cilji organizacije – na primer zagotavljanje eksistence – ne izsilijo česa drugega) samo tiste otroke, ki so ustanovi po volji. Po sprejemu se morajo otroci danostim v ustanovi prilagoditi; to ne pomeni le, da morajo upoštevati pravila, temveč se morajo sprijazniti tudi s pogoji, ki so določeni v ustanovi. Pogojev ne morejo soustvarjati, so vnaprej določeni (Wolf, 1995: 28): stavba, v kateri bodo stanovali, delavci, ki jih bodo oskrbovali, drugi otroci, s katerimi bodo živeli, in programi, po katerih poteka vzgoja.

Vendar pa: če so stavbe tako močno oddaljene od dotedanjega bivališča, da so prekinjena vsa pomembna socialna razmerja, če se otrok z zanj pristojnim delavcem nikakor ne more ujeti, ker je ta prav tak, kakršni so bili odrasli, s katerimi je imel doslej največje težave, če se boji drugih otrok, ti pa mu tudi dajo vedeti, da ga med seboj čisto nič ne potrebujejo, če predvideni programi

⁵ Tu mislim, da otroci vendarle ne morejo biti popolnoma svobodni, temveč je potrebno ustrezno moderiranje, ki ga izvedejo strokovnjaki/socialni pedagogi, krmarjenje med željami, potrebami, zahtevami, prepisi ...

niso v nikakršni zvezi z njegovimi dotedanjimi življenjskimi izkušnjami; če se združijo vse te okoliščine, potem je imel tak otrok verjetno res posebno veliko smolo. A to ne bo nič spremenilo tega, da se bo vendarle v takih okoliščinah moral nekako znajti.

Težave, ki so posledica organizacijskih struktur – delitve dela, togega določanja pravil, neprimerne postavljajanja pogojev – so kritične točke, ki so vzgojne zavode pripeljale do legitimacijske krize. Eden od odzivov na krizo legitimnosti je bila dezinstucionalizacija.

Dezinstucionalizacijo lahko torej razumemo kot odpravo delitve dela v organizaciji, fleksibilna pravila, ki jih soustvarjajo vzgojitelji – socialni pedagogi kakor tudi otroci, in fleksibilno izrabo razpoložljivih sredstev.

Dezinstucionalizacija vzgojnih ustanov ne pomeni samo, da pristojnosti prenesemo na raven socialnopedagoških delavcev, temveč pomeni tudi stalen proces, v katerem moramo prilagajati tako pravila, kot se morajo prilagajati osebe. Konkretno vzgojne cilje moramo smiselno definirati samo individualno. Katere cilje naj dosežemo, kaj, kdaj in kako naj odrasli ali otroci kaj izvedejo, večinoma ne moremo programirati. Smiselno je prav to, da pravila izoblikujemo skupaj,⁵ s tem mladi posredujejo in pridobivajo kompetence, ki so pomembne za življenjsko orientacijo. Za to potrebujejo udeleženci svobodo pri participaciji skupnega vsakdana, osvobojeni morajo biti tudi standardiziranih določb ustanove (Günder, 1995).

Naslednje merilo za dezinstucionalizacijo je fleksibilna izraba različnih možnosti postavljajanja in usmerjanja pogojev življenja, prirejenih posamezniku in skupini. Učinkovitost organizacije se zelo pomembno kaže predvsem po tem, koliko je sposobna organizirati pogoje, ki so potrebni in zaželeni za posamezne posebne primere mladih (Wolf, 1995).

Decentralizacija

Decentralizacijo razumemo kot »porazdelitev (prvotno centraliziranih) funkcij, avtoritet, vplivov, stanovanjskih razmerij itd. na več središč« (Wolf, 1995: 14). *Nesamostojnost* življenja v ustanovi je eden pomembnejših strokovnih razlogov za decentralizacijo. Življenjske razmere v zavodih – tako trdi kritika institucionalne vzgoje (Simmen, 1988) – preprečujejo pridobivanje kompetenc in učenje spretnosti odnosov, ki bi naj bile ustreznejše za samostojno orientacijo in nepogrešljive za življenje zunaj ustanov (Post, 1997). Kar se otroci naučijo v ustanovah, nima zunaj njih nobene koristi, tistega kar je pomembno zunaj, pa se v ustanovah ne morejo naučiti. Ustanova je svet zase in se razlikuje od sveta zunaj sebe. Razvoj institucionalnega sveta je posledično lažji zaradi organizacije življenja na ločenem zemljišču, z urejeno preskrbo. Z decentralizacijo se hočemo izogniti še drugi značilnosti institucionalne vzgoje – *stigmatizaciji* otrok. Veliko otrok na enem kraju ustvarja stigmatizacijo na podlagi pripadnosti tej skupini, to se zgodi splošno – s samo namestitvijo, pa tudi vsak dan z interakcijo vsakega posameznega člana skupine. Če je to število veliko, sosedje, starši drugih otrok ali vrstniki stanovalcev ne morejo zaznavati in spoznavati kot posameznike, temveč se jim zdijo le kot element problematične skupine. Naslednji ugovor zoper združevanje velikega števila otrok v eni sami ustanovi je razvoj *zavodsko specifične subkulture*. Ta ugovor ne problematizira udeležbe mladostnikov v skupinah vrstnikov, tudi ne udeležbe v mladostniški subkulturi, temveč razvoj zavodsko specifične subkulture, ki pridobiva svoje norme, vrednotne predstave in običaje iz razmejitve od uradnih zavodskih pravil, ki jo stanovalci potrebujejo, da si zagotovijo individualne in kolektivne identitete nasproti ustanovi (Goffman, 1988).

Regionalizacija

Pomembna značilnost pretekle prakse centrov za socialno delo je bila napotitev otrok v močno oddaljene zavode. Čeprav so se utemeljitve za to skozi zgodovino zavodske vzgoje spreminjale, pa se je bistvo ohranilo: v novem okolju naj se začne novo življenje (Post, 1997). Dotedanje življenje je veljalo kot slabo in zgrešeno. Otroci naj bi se odrekli svojemu prejšnjemu življenjskemu slogu, vse naj bi pozabili in začeli na novo. Zato so morali pretrgati vse pomembne socialne vezi. Temu se pogosto pridruži še napad na osrednje identifikacijske simbole: pomembnih stvari niso smeli prinesiti v zavod, spremeniti so morali pričesko in zamenjati obleko itd. Strategije, ki bi lahko ohranile vsaj delček varnosti izvornega življenjskega okolja, je skorajda nemogoče izvajati, saj so bili, na primer, v prvih nekaj tednih obiski prepovedani. Cilj teh pravil je, da razbijejo stare identitete.

Z napotitvijo v zelo oddaljen zavod nova identiteta zamenja staro, s tem pa otroci doživljajo tudi dramatične spremembe. Zdi se, da ostaja ta oblika razbijanja identitete na področju zavodske vzgoje neopazna. Še vedno je razširjena in uveljavljena, morda je samo bolj prikrita (Wolf, 1995). Posledice so za otroke usodne (Ibid.): pretrgana so socialna razmerja, izgubljeni pomembni kraji, znanja in kompetence v povezavi z njimi pa postanejo nesmiselni. Pozneje se pogosto izkristalizirata dva kraja, med katerima so otroci oziroma mladostniki razpeti: tisti v zavodu in tisti od prej. Potlačitev, izkoreninjenost in izguba identitete so novi in dodatni problemi, ki jih povzročajo napotitev v zavod. Temu se lahko izognemo le tako, da otroka namestimo regionalno, tako blizu dotedanjega središča življenja, da lahko socialna razmerja obstajajo še naprej, in to vsak dan.

Pri mladostnikih se lažje odpravijo negativne posledice stikov z vrstniki, ki bi se nadaljevali v bližini doma in ki bi lahko nanje negativno vplivali. Seveda teh stikov ne prekinejo, se jim pa spremeni pomen, če so se jim v zavodu pozitivno spremenile tudi življenjske razmere. Tedaj se lažje naučijo, kako se je mogoče distancirati ali si ne dovoljevati čisto vsega. Vsekakor ni treba najprej razbiti trdnosti identitete, da bi jo potem znova gradili, temveč poteka oskrba takoj v realnih okoliščinah. Mladostniki se najprej naučijo tega, kar morajo znati, da bi se mogli znajti.

Normalizacija

Wolfensberger je na podlagi dela Bengta Nirje in Nielsa Erika Bank–Mikkelsena poskusil oblikovati definicijo normalizacije, ki bi veljala za najrazličnejša področja institucionalnega obravnavanja in ne bi bila vezana na specifične ideologije. Izhajal je iz teorije stigmatiziranja in deviantnih vlog in izdelal vrsto zahtev normalizacije, ki naj bi vodile k zmanjšanju negativne stigme. Zanj je normalizacija (Dekleva, 1993: 18) uporaba kulturno normativnih in kulturno pozitivno ovrednotenih sredstev, da bi (družbeno razvrednotenim) osebam omogočili uresničevanje in ohranjanje kulturno pozitivno vrednotenih pozitivnih vlog.

Kriterij normalizacije je to, kar je vsakdanje, tipično, normalno za navadne ljudi. Wolfensbergerjevih sedem jedrnih tem je pozitiven program dezinstitutionalizacijskega in destigmatizacijskega delovanja. Postavi pa problem pojmovne narave, ki ga vsebuje že sama beseda *normalizacija* (Flaker, 1993: 43).

Različni avtorji (predvsem zakonca Brandon) pojem normalizacije opredeljujejo širše. Normalizacijsko usmeritev pojmujejo kot »načela skupnega življenja«; naštejeta jih pet (Brandon in Brandon v Dekleva, 1993: 19):

- dobri medčloveški odnosi;
- resnične možnosti izbire;
- povečana participacija;

- osebni razvoj;
- resnično druženje ljudi (kot nasprotje segregaciji).

Vprašanje, kaj je normalno, vseeno ostane odprto. Ali je normalno tisto, česar člani družbe ne zaznavajo ali doživljajo kot nenavadno, posebno ali celo vredno pozornosti, ker je kulturno tipično in ker je znotraj obsega »pričakovanega«? Prav določanje normalnosti za osebe, ki so stigmatizirane kot drugačne, pomeni določiti drugačnost samo (Flaker, 1993: 45). Normalizacijo lahko razumemo kot strokovno pomoč v orientaciji ustanove glede na okolico, glede na stopnjo razvitosti strokovnega zavedanja in razvoja diskurzov decentralizacije, profesionalizacije, diferenciacije in integracije. Družba (Scheipl, 1993) vedno znova definira »svojo« normalnost, da bi videla one, ki stopajo na področje, ki ga družba sama določi kot odklonsko. V družbi, ki je bolj humana in demokratična, je težje začrtati mejo med normalnostjo in nenormalnostjo. Večja potreba, da razglajamo normalnost, pomeni, da večkrat ljudi označimo kot odklonske in jih tudi ločujemo od drugih (segregacija).

V današnjem času sta brezcilnost in negotovost o vrednotah in normah verjetno dosegli vrhunec. Kaj je prav in kaj narobe, kaj »dobro« in kaj »zlo«, kaj je v družbi zaželeno in kaj nezaželeno – vse to je dandanes bolj negotovo kot kdajkoli prej. Vseeno se moramo vrednotno in normativno odločati, ali mora otrok v instituciji med jedjo sedeti pri miru ali mu ni treba, ali mora mladostnik pospraviti svojo sobo, in sicer vsak dan ali sploh nikoli, ali in kako lahko integriramo otroke in mladostnike v vzgojnih zavodih zunaj mesta. Ker ne vemo zatrdno, kaj je prav in kaj ni, imamo lahko skrajna stališča, ki jih nekateri nekritično tvorijo tako, da izhajajo iz tega, kako so jih vzgajali, ta način pa potem imajo za najbolj pravilen in splošno veljaven, drugi pa tako, da dvomijo o vsem in vsakomer, se načeloma nočejo opredeliti – lahko pa tako, da cilje vzgoje prediskutiramo, da postanejo plod zavestnega preudarka, ali pa pustimo, da jih oblikujejo družbene sankcije (Simmen, 1988).

V zvezi z zavodsko vzgojo obstaja vrsta konceptov, ki na dolgo in široko govorijo o metodi, torej orodju ali poti vzgoje, le redkokdaj pa lahko najdemo takega, ki bi kaj povedal o cilju; le redko so nam v oporo in pomoč pri orientaciji in nam ne omogočajo, da bi o ciljnih kritično spregovorili. Nekaj primerov (Simmen, 1988: 110):

- *Načelo ustanove* (za katero mnogi želijo, da bi ga čim prej odpravili, a je še vedno povsod navzoče) temelji na tem, da otroci in mladostniki živijo v množici in jih množično vzgajamo, cilj pa utegne biti vendarle zgolj čim cenejša preskrba, povezana s prisilo, da se ji oskrbovanci prilagodijo.
- *Načelo družine* je usmerjenost v manjše, po možnosti po starosti in spolu mešane skupine s strukturnimi značilnostmi družine (velikost, številčno razmerje med spoloma). Kakšen tip družine je bil vzorec modeliranja, ni jasno – je to delavska družina, iz kakršne izvira večina otrok in mladostnikov, ki potrebujejo vzgojo zunaj družine, povprečna družina srednjega sloja, iz kakršne izvira večina vzgojiteljev ali pa so bile za idealen cilj postavljene vrednote in norme klasične meščanske družine? Napredek v primerjavi z ustanovo je tu že očitno, vendar ostaja cilj družinskega principa nejasen.
- Načelo terapevtskega miljeja zastopata predvsem Fritz Redl in Bruno Bettelheim, ki trdita, da je celoten milje vsakega zavoda ali stanovanjske skupine bistvena sestavina vzgoje.
- *Terapevtska skupnost (miljejska terapija)* izvira iz socialno-psihiatričnega izročila, kjer je težišče na oblikovanju sožitja med stanovalci in vzgojitelji v skupinah. Novost v primerjavi z razumevanjem terapevtskega miljeja pri Redlu in Bettelheimu je, da ima pomen organizacijsko okolje (vodstvena struktura, avtonomija skupin).

- *Skupinsko načelo* (skupinska pedagogika) upošteva kot metodo to, da je zavodska vzgoja vedno skupinska vzgoja: v tem pristopu pa tiči nevarnost, da postane skupina nekakšno poskusno področje, skorajda laboratorij, kjer naj bi ljudem spreminjali vedenje. Socialno mrežo odnosov v skupini spreminjamo v področje delovanja in interakcij z namenom, da bi odstranili ali spremenili neprijetne »simptome« oziroma moteče vedenjske vzorce. Hkrati pa se s tem omejimo na obravnavanje zgolj delnih področij, kar je nasprotno delovanju v okolju, kjer delujemo iz celostne perspektive.

Cilje in vrednote v delovanju zavodske vzgoje lahko opišemo in razumemo samo, ko upoštevamo še izmenjave z okoljem, s splošnim družbenim, predvsem socialnopolitičnim okoljem (Feuser, 1995).

Modeli oziroma načela, ki smo jih navedli, veliko bolj opravičujejo okoliščine zavodske vzgoje, ki jih narekujejo družbeni mehanizmi izločanja, kakor pa da bi prispevali pedagoško utemeljene argumente. V tem smislu je »načelo normalizacije«, ki sta ga izdelala Bengt Nirje in Niels Erik Bank–Mikkelsen, vsekakor izjemno. Najbolj zgoščeno ga povzamemo z naslednjimi besedami: »Osebam z motnjo v duševnem razvoju moramo pomagati, da bodo imele življenje, ki bo toliko normalno, kolikor je to le mogoče.« (Simmen, 1988: 112) Ideja normalizacije se nanaša na vsa mogoča področja življenja, in sicer na zahtevo, da imajo stanovalci normalen dnevni in letni ritem z ustreznim menjavanjem časa za počitek, delo, obedovanje in rekreacijo; normalen življenjski cikel, povezan z ustreznimi spremembami krajev in odnosnih oseb (varno otroštvo, ločitev od družine in osamosvojitve v odrasli dobi, spokojna starost); krajevna in organizacijska ločitev različnih življenjskih področij – bivanje, delo, prosti čas s čim večjim upoštevanjem želja, hotenj in občutij dotičnih oseb v vseh življenjskih odločitvah; normalna razmerja z nasprotnim spolom (skupno bivanje, odprtost vseh ustanov za oba spola); varna finančna eksistenca, ustrezna normalnemu standardu, in sicer z rentami ter s primernim plačevanjem dela oziroma storitev; čim večja normalizacija vseh služb in ustanov za prizadete glede velikosti, oblik, vključenosti v soosko in skupnost.

Iz teh naštetih primerov ciljev pedagogike za osebe z motnjo v duševnem razvoju, ki temelji na načelu normalizacije, je jasna njena socialna in družbeno-politična naravnost. Je jasno in poudarjeno stališče, reakcija na družbeno ideologijo izločanja. Načelo normalizacije lahko brez težav prenašamo na vse skupine ljudi, predvsem pa na zavodske stanovalce, ki jim grozi izločitev. Simmen (1988) ne prezre jasno izražene nasprotovanja in družbenopolitičnega upora proti zapiranju, izločanju in diskriminaciji.

Socialna integracija v vzgojnih zavodih

Vzgojni zavodi so posredna oblika socialne integracije, saj so otroci in mladostniki izločeni iz domačega okolja (družine, prijateljev, šole), jim pa s posebnimi strokovnimi metodami omogočamo socialno (re)integracijo. Primarna integracija, se pravi integracija, ki bi potekala v domačem okolju, da bi lahko mladi ostali doma, vedno žal ni mogoča. Kako definiramo integracijo, je zelo relativno: na eni strani imamo tiste, ki govorijo o protislovnosti vzgojnega cilja, ki ga imenujemo integracija, otroka pa vzamemo iz okolja v relativno izolacijo, in druge, ki govorijo, da so v vzgojnih zavodih podani vsi pogoji za uspešno integracijo (Schrader, 1991).

Za socialno pedagogiko se postavlja vprašanje, kako spoznanja, ki izhajajo iz analize družbene in posameznikove stvarnosti ljudi, ki naj bi imeli vedenjske ali osebnostne, fizične ali psihične ovire ali težave, pretvoriti v pedagoško in terapevtsko prakso. Z vprašanji in nenehnim iskanjem se približamo

⁶ Prav tako bi bilo umestno vključiti še diskurz o samoodločanju, 'empowermentu' (krepitevi moči) in participaciji.

idealu uresničevanja popolne integracije, kjer naj bi šlo za »šolo za vse«, ne samo za prilagoditev segregacije. Tako bi omenjeno mladino spremenili v »tudi ljudi«, saj bi smeli »tudi« v navadne šole, »tudi« v navadne vrtnice itd. Vsekakor jih moramo poučevati upoštevaje njihove posebnosti, in zanje spremeniti učni načrt (Feuser, 1995).

Zgodovinske povezave in izročilo specialne in socialne pedagogike je pomembno, a nam je ob prebiranju številnih znanstvenih in strokovnih virov postalo jasno, da ne gre niti za integracijsko pedagogiko, temveč za pedagogiko, ki skuša biti v svojem jedru pravična, poštena do vsakega posameznega otroka, ne da bi med njimi izbirala in jih ločevala, marveč samo vzgajala in poučevala.

Inkluzija

Inkluzija (vključevanje) je proces enakosti, razumevanja in podiranja ovir za skupnost in pripadnost (Griffin, 2008). Ponuditi otrokom enake možnosti za razvoj ne pomeni, da jih obravnavamo kot »enake«, na posameznika je treba gledati kot na enkratnega človeka. Vsakemu posamezniku je treba dati priložnost za napredovanje. Samo tako bo posameznik lahko iztržil iz svojega življenja kar največ. Različnost med ljudmi je lahko vir nezaupanja in antagonizma v družbi. Pri delu z otroki in mladostniki lahko učitelji in vzgojitelji odigrajo pomembno vlogo, saj na različnost gledajo s pozitivne strani – kot zanimivost in bogastvo pri posamezniku. Učenje otrok o različnosti, že v zgodnjih letih, lahko pripomore, da spoznajo mnogostranost človeškega življenja. Učitelj v zgodnjih letih je v pomoč otrokom, da razumejo in razširijo spoznanje o sebi in o tistih, ki so mu podobni, in o tistih, ki so drugačni od njega.

Kategorije motenj nikoli natančno ne definirajo človeka, ki ima določeno motnjo ali težavo (Florian, 2007). Ljudje v eni kategoriji imajo lahko specifične potrebe, ki so značilne za drugo kategorijo.

Inkluzija je gibanje, ki je del danes aktualnih družbenih in civilizacijskih gibanj multikulturalnosti in interkulturalnosti in ki si je postavilo cilj, da različne socialne, kulturne, verske, politične in druge skupine strpno živijo druga z drugo. To je tudi gibanje, ki poudarja spoštovanje človeka oz. sprejemanje tega, da je vsak človek zase nekaj enkratnega, da ima vsak svoje potrebe, svoje značilnosti, sposobnosti pa tudi ambicije in želje.

Inkluzija⁶ se ne zgodi, ampak je proces, ki potrebuje čas. Uspeh vključevanja je odvisen od njenih temeljev. Vključevanje je proces, kjer z viri, ki so nam na voljo, ustvarjamo nove vzgojne stile za potrebe učencev (Reid, 2005). V tem procesu moramo upoštevati potrebe posameznikov, še zlasti otrok, ki se razlikujejo od drugih. Za uspešnost vključevanja sta nujni vzdušje in kultura, ki sta mu naklonjeni. Vključujoča kultura je okolje, kjer so vsi dobrodošli, kjer si mladi med seboj pomagajo, kjer strokovnjaki medsebojno sodelujejo, kjer se strokovnjaki in učenci med seboj spoštujejo, kjer gre za partnerstvo med strokovnjaki in starši, kjer je lokalna skupnost vključena v dogajanje. Da bi bila politika vključevanja uspešna, jo moramo v ustanovi izvajati v vseh oblikah, ob vseh priložnostih.

Posebnosti institucionalnega dela

Kaj je torej institucionalno delo? Weezel in Waaldijk (2002) pravita, da gre za vse vrste psihosocialne pomoči, kjer je tega potrebnim ljudem zagotovljeno življenjsko okolje, ki je prilagojeno njihovim letom, težavam, motnjam in stanjem. Oziroma gre za skupno življenje določenega števila ljudi, ki niso izbirali drug drugega, v organiziranem, manj oz. bolj umetnem okolju. Gre

za odsotnost od doma, karkoli že to pomeni za vsakega posebej, izrazito ali manjšo oddaljenost od svoje soseske, vseprisotno dvojnost zaposlenih in nameščenih in nekoč skrito, zaprto odvisnost oskrbovanih ali obiskovalcev od pristojnosti, dobre volje, prisotnosti, strokovnosti, moči in celo razpoloženja osebja, ki še do danes ni popolnoma izginila.

Zato je zelo pomembno, da si odgovorimo na naslednje dileme (Weezel in Waaldijk, 2002; 22):

- razdvojenost med poloma – odprtost in zaprtost;
- opredelitev dimenzije discipline in svobode;
- močna usmerjenost na skupino ali usmerjenost na posameznika;
- dolžina bivanja v instituciji;
- prednost zagotavljanju prostora za življenje ali psihoterapevtskemu ali vzgojnemu delovanju;
- ukvarjanje s posameznikom v zavodu ali s celotno mrežo, torej družino itn.;
- nasprotje med spontano, bolj ali manj naravno življenjsko skupnostjo ali do podrobnosti organizirano, načrtovano, urejeno organizacijo;
- polarnost med oporečnimi silnicami – med družbeno izključitvijo »slabih«, »hudih«, »nevarnih« posameznikov in zagotavljanjem toplega okolja.

Tako teoretikom kot praktikom v 21. stoletju ni preprosto formulirati, kaj je osnovni cilj in kateri je najboljši pristop v institucionalnem delu.

Lahko domnevamo, da so institucije vzgojnih zavodov v družbi še vedno tiste, za katere družba ne najde ali noče poskusiti poiskati še druge možnosti, ki bi jim posledično omogočile boljše vključitev v okolje.

Dejstvo pa je, da si strokovnjaki v zavodih prizadevajo, da (Weezel in Waaldijk: 24):

- Pomagajo mladim, da živijo svoje življenje ne glede na to, kako težke so zunanje ali notranje ovire.
- Razumejo mlade ne samo v smislu diagnoze, ampak predvsem skozi njihova najintimnejša občutja, njihovo osebno zgodovino, načrte za prihodnost, njihovo mrežo odnosov.
- Pomagajo mladim, da premagajo težave in/ali da jih naučijo živeti z njimi.
- Najdejo pravo ravnotežje, načine vključevanja, med sistemom in osebno angažiranostjo in kreativnostjo, med napredovanjem posameznika in njegovo mrežo (družine).
- Razvijajo intenzivno sodelovanje z drugimi službami pomoči, z drugimi disciplinami!

Institucije so zapleteni mehanizmi, pogosto jih je težko razumeti. Težko jih je razumeti zato, ker ne razumemo takšnega delovanja, ali ga je težko razumeti, ker je takšno delovanje nerazumljivo.

Razmišljanja o slovenskem razvoju vzgojnih zavodov

Institucije so zelo zapleten organizem. Še zlasti tiste, v katerih poteka življenje dan in noč, vse leto. Postavljene so pred velike izzive in nosijo veliko odgovornost, kako posameznike usposobiti, da bodo lahko uresničili namen ustanove; oziroma, da bo postal usposobljen, okrepljen, zdrav, v družbo »vključen« posameznik.

V Sloveniji imamo deset takih vzgojnih ustanov. V prenovi vzgojnih zavodov, ki se je začela v osemdesetih letih prejšnjega stoletja, je šest zavodov (Veržej, dom Malči Beličeve v Ljubljani, Smlednik, Slivnica, Logatec in Planina) neustrezna poslopja (večinoma gradovi ali druge opuščene velike ustanove) zamenjalo za namensko grajene stavbe – v Planini, na primer, centralno zgradbo s stanovanjskimi hišicami, kjer živijo otroci in mladostniki. Preostale štiri so se preoblikovale v stanovanjske skupine (Kranj, Maribor, Ljubljana Jarše in Višnja Gora), v Višnji Gori tako, da so

stanovanjske skupine ob zgradbi, kjer je bil prej vzgojni zavod, zdaj so tam uprava, šola in delavnice. Če pogledamo kronološko, je bil sprva trend v gradnji namenskih zgradb, ki so nadomeščale neustrezne zgradbe vzgojnih zavodov, v zadnjem času pa so zgradbe zamenjale stanovanjske skupine.

Normalizacija zahteva, da bi ustanove čim bolj ustrezale potrebam uporabnikov. Poskuša preprečiti stigmatizacijo. Stanovanjske skupine so vsekakor rešitev v to smer. Že samo ime ustanov kar nerazumljivo kaže, da ni tako. Tako se zdi precej nelogično, da se vzgojni zavod imenuje vzgojni zavod, ne pa, denimo, skupnost stanovanjskih skupin. Stanovanjske skupine zaradi nerazumnih in nesprejemljivih birokratskih uzanc nimajo svojega transakcijskega računa, se pravi denarja, ki bi ga uporabile za vzgojo, izobraževanje, usposabljanje in oskrbo mladih, ki živijo v njih. Da »se pač ne da«, je skorajda preveč prozoren odgovor. Seveda takšen način odvzame ali vsaj popači vse mogoče pozitivne vzgojne momente, ki bi izhajali iz »res« avtentičnega gospodarjenja skupine skupaj živečih ljudi. Druga vrzel glede na normalizacijske kriterije in zahteve regionalizacije je gradnja večjega števila stanovanjskih skupin (samostojnih hiš) v majhnem kraju ob centru oziroma ob upravi vzgojnega zavoda. Tako se vzgojni zavod preoblikuje v stanovanjske skupine. Te enote so v neposredni okolici stanovanjske enote. Normalizacijska zahteva je, da naj mladostnikov ali otrok v okolici ne bi razpoznavali kot ljudi, ki ne spadajo v ta kraj. Tudi same ustanove naj ne bi zaradi njenega videza mimoidoči zaznavali kot ustanovo, v kateri morajo biti ljudje zaradi domnevnih posebnosti. V mobilni družbi bi lahko kljub razdalji obiskovali izobraževalne ustanove v drugih mestih, npr. v Kopru, Novi Gorici, Novem mestu, Ptujju, Slovenj Gradcu, Črnomlju ali Kočevju, Grosuplju ali kje drugje.⁷ S tem bi lahko uveljavili tudi princip regionalizacije, konstantnega ohranjanja socialnih vezi in sodelovanja s starši oziroma otroku pomembnimi drugimi. Zavodi so regionalno nesorazmerno razpršeni, saj celotna Primorska, Koroška, Celjska, Bela krajina, osrednja in spodnja Dolenjska, Zasavje in Posavje nimajo ustreznih oblik namestitve in morajo nameščati otroke daleč od njihovega doma.

Oblike pomoči oziroma nastanitve so diferencirane zgolj po starosti, spolu, po obliki izobraževanja, pa tudi glede na pravno podlago namestitve. Zdi se, da potrebujemo bolj diferencirane manjše enote, ki so lahko stanovanjske skupine in imajo prostor za zelo različne mlade ljudi. Za zdaj se sprejemajo bolj ali manj takšni otroci in mladostniki, ki obiskujejo šolo ali/in nimajo težav z odvisnostjo, delinkventnim vedenjem ipd.

Zato so logaški eksperiment, prenova vzgojnih zavodov in raziskave Inštituta za kriminologijo (Šelih, 1982; Dekleva, 1993) motor, saj so bili akcijsko raziskovalni in so vključevali vse akterje na tem področju, uvajali in spremljali so spremembe. Že sama letnica tako logaškega eksperimenta med letoma 1967 in 1971 kot prenova vzgojnih zavodov pove, kdaj se je ta proces ustavil. Najbrž lahko upravičeno rečemo, da skrbi za spremembe premalo. Po logiki moči je za tako stanje najprej odgovoren lastnik, torej država, pa tudi vsi, ki tako ali drugače delamo z ustanovami. Navsezadnje bi pričakovali večjo željo po reorganizaciji tudi od neposrednih akterjev. Reflektirati

⁷ Uresničevanje vzgojnih ciljev reintegracije na delovno mesto, v nadaljevanje šolanja, v sosesko, krepitev socialnih stikov navzven, članstvo v klubih in društvih itn. je neposredno odvisno od lokacije vzgojnega zavoda (Dalferth, 1982: 75). V zgodovini so bili vzgojni zavodi precej oddaljeni od urbanih središč in v funkciji osamitve »problematičnih« od okolja. Osamitev pomeni zaprtost v svoj svet otrok in mladostnikov, nameščenih v vzgojne zavode; zunanji svet zelo težko posega v ta zaprti svet znotraj institucije (Thiersch, 1977: 85).

Če so vzgojni zavodi v majhnih krajih in so v njih nameščeni mladostniki, ki so iz kakršnihkoli razlogov in na kakršenkoli način prekinili obremenjene odnose s svojo dotedanjo okolico, se v njih ta odmaknjenost razvija v nesamostojnost, pasivnost, strah ali neracionalne predstave o tem, kaj lahko pričakujejo zunaj. Pred namestitvijo osovražene starše zdaj idealizirajo, prav tako tudi svobodo in prijatelje, o katerih mladostniki sanjarijo.

Zato je lega vzgojnega zavoda pomembna predpostavka, ki je neposredno povezana z vprašanjem diferenciacije in konceptualizacije dela v vzgojnem zavodu. Lokacija je torej pogoj za ugodno integracijo; da bo dejansko uspela, pa je treba pravilno oblikovati in razvijati odnose s sosesko.

pa moramo tudi tezo, da terjata delo in življenje v vzgojnih zavodih izjemno zahteven pristop. V obstoječih zavodskih strukturah se vsi trudijo, so v zelo zahtevnih in pogosto izjemno napornih situacijah, izzvanih iz vrst mladih, ki imajo kompleksne in pogosto večplastne težave. Zdi se, da smo v začaranem krogu. V iskanju izhoda in z občutkom nemoči se lahko vedemo obrambno in iščemo zunanje sovražnike. Ampak očitno še ni tako hudo, da bi bilo treba strniti vrste in dejansko poiskati rešitev; čeprav se je že večkrat zdelo, da smo že na tej točki, se je potem pokazalo, da je še vseeno bolj varno ohraniti obstoječe strukture. Konceptualne zasnove vzgojnih zavodov so v glavnem nastale pred osemdesetimi, stanovanjskih skupin pa v osemdesetih letih prejšnjega stoletja. Tako so nova konceptualna zasnova, diferenciacija pomoči, usmerjenost v življenjsko okolje posameznika s fleksibilnimi oblikami pomoči najbrž izzivi, ki zahtevajo ponovne strokovne razprave vseh za otroka pomembnih formalnih subjektov, tako stroke (iz prakse in fakultet), kot vseh pristojnih ministrstev in zakonodajalca.

Zdi se, da je komunikacija med akterji diplomatska, v njej se odslikava splošna kultura neizgovorjenega vedenja. Kritičnost razumemo kot napad na posameznika, ne pa kot intelektualno izmenjavo in kapital, da bi dosegli kakovostnejši strokovni diskurz.

Lahko bi dejali, da obstaja več svetov. Tisti od znotraj, ki se spogledujejo s tistim zunaj, tisti zunaj, ki gleda s svojo optiko, pogosto zelo emotivno na tiste notri. In spet tisti notri, ki potem še bolj emotivno odgovorijo tistim zunaj. In dejansko tisti zunaj ne vedo natančno, kako je tistim znotraj in tudi nasprotno. In spet vsi vemo, da bi lahko bilo bolje. In spet vemo, da se strokovnjaki, ki so zaposleni v ustanovah, v glavnem zelo trudijo. In končno spet vsi vemo, da smo kratki, da bi bilo lahko bolje. Čas, v katerem to pišemo, namreč ni najbolj prijazen do nikogar, kaj šele do tistih, ki zahtevajo posebno obravnavo. Tudi v obstoječi praksi se zdi, da se tisti pobudniki, ki vedo ali mislijo, da vedo, kako je tam notri, pojavljajo z metodo enačenja vseh ustanov in posledično dobimo občutek, da to delajo zaradi lastne promocije.

Sklep

Razmišljati o vzgojnih zavodih je zahtevna in nevhvaležna naloga. Vemo, da je to izjemno naporno, psihično in socialno obremenjujoče delo, kjer je zadovoljstvo končnega rezultata največkrat preveč oddaljeno in blede, morda ga celo ne zaznamo, da bi lahko bila potrditev in motivacija, ki bi dala in obnovila energijo pedagoškemu erosu.

Zavedamo se tudi velike »občutljivosti strokovnjakov in vodij ustanov«, kadar kdo »od zunaj« o njih govori in razmišlja, kaj šele, ko kaj predlaga ali ponudi kritičen pristop ali jih kritično obravnava. In realnosti je vsekakor več. Ugaja nam pedagoška faksimila, da je treba pozitivno gledati na stvari. Tudi tista iz več zornih kotov ni napačna. Takrat bomo videli namero, ki si jo vsi želimo.

Poznati je treba zavodsko vzgojo in njen razvoj, da bi lahko vstopali v njihov prostor. Pomembno je tudi, kako vstopamo. Tam živijo in delajo ljudje in to je treba spoštovati. Četudi se zdi način delovanja ustanov komu sporen, ne smemo z nomadskimi akcijami spodkopavati odnosov in povezav med njimi. Vsekakor so drugačne poti, ki omogočajo razpravo in delo v prid razvoju stroke. Taki vpadi so lahko rizični za tiste, ki tam živijo, najsi bo na eni ali drugi strani zavodskega objekta. Okolica ima velik pomen in lahko na takšen način dobi napačne informacije ali celo spodbude za strah ali neustrezne odnose.

Dezinstitucionalizacijski procesi pa nam kažejo, da nismo nikoli dovolj humanizirali pomoči otrokom v vzgojnih zavodih, da jih ne bi mogli še bolj. Tukaj mislimo predvsem na izzive, ki jih

ponujajo potrebe mladih in bi jih kazalo v prihodnje obravnavati z večjo mero fleksibilnosti. Vse ovire, ki se kažejo kot medresorske neuskklajenosti, zakonska togost, nejasna nacionalna socialna politika in še kaj bi se našlo, so preslab izgovor, da ne bi sledili potrebam otrok, ki glasno trkajo na vrata.

Literatura

- BRANDON, D. in BRANDON, A. (1992): *Praktični priročnik za osebe v službah za ljudi s posebnimi potrebami*. Ljubljana, Visoka šola za socialno delo in Pedagoška fakulteta.
- DEKLEVA, B. (1993): Rezultati pilotske uporabe instrumenta Passing. V *Življenje v zavodu in potrebe otrok (normalizacija)*, ur. B. Dekleva, 87–100. Ljubljana, Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti.
- FEUSER, G. (1995): *Behinderte Kinder und Jugendliche: Zwischen Integration und Aussonderung*. Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- FLAKER, V. (1993): Kdor je z majhnim zadovoljen, ne zasluži velikega – teze k normalizaciji. V *Življenje v zavodu in potrebe otrok (normalizacija)*, ur. B. Dekleva, 42–48. Ljubljana, Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti.
- FLORIAN, L. (2007): *The SAGE Handbook of Special Education*. London, Sage Publications.
- GOFFMAN, E. (1988): Azili. V *Hrastovski anali za leto 1987*, ur. V. Flaker in M. Urek, 73–137. Ljubljana, Republiška konferenca ZSM Slovenije in Center za mladinsko prostovoljno delo.
- GRIFFIN, S. (2008): *Inclusion, equality and diversity in working with children*. Oxford, Heinemann.
- GÜNDER, R. (1995): *Praxis und Methoden der Heimerziehung*. Frankfurt am Main, Verlag des Deutschen Vereins für öffentliche und private Fürsorge.
- KRAJNČAN, M. (2010): *Zdravje mladostnikov s čustvenimi in vedenjskimi težavami*. Ljubljana, Ministrstvo za zdravje.
- MÜLLER, A. (1983): Integrative und integrierte Bewegungserziehung im Sozialisationsfeld Heimerziehung – Eine Fallstudie. V *Heimerziehung – ein differenziertes Leistungsangebot*, ur. E. Knab, 79–106. Frankfurt am Main, Verlag Peter Lang GmbH.
- PETERS, F. (2000): Koncept celostnih, prožnih socialnopedagoških pomoči. *Socialna pedagogika* 4(4): 433–460.
- POST, W. (1997): *Erziehung im Heim. Perspektiven der Heimerziehung in System der Jugendhilfe*. Weinheim & München, Juventa Verlag.
- REID, G. (2005): *Learning Styles and Inclusion*. London, Sage Publications.
- SCHEIPL, J. (1993): Aktualni trendi socialne pedagogike v nemško govorečem prostoru. V *Življenje v zavodu in potrebe otrok (normalizacija)*, ur. B. Dekleva, 101–118. Ljubljana, Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti.
- SCHRADER, W. (1991): *Heilpädagogische Heimerziehung bei Kindern und Jugendlichen mit Verhaltensstörungen und Lernbehinderungen*. Frankfurt am Main, Verlag Peter Lang GmbH.
- SIMMEN, R. (1988): *Heimerziehung im Aufbruch*. Bern und Stuttgart, Verlag Paul Haupt.
- ŠELIH, A. (1982): *Analiza, ocena in usmeritve zavodske vzgoje otrok in mladostnikov z motnjami vedenja in osebnosti v SR Sloveniji*. Ljubljana, Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti.
- WEEZEL, L. G. in WAALDIJK, K. (2002): *Learning to work methodically in residential settings*. Taal, Nederlandse boeken.
- WOLF, K. (1995): Wohin hat uns die Heimreform gebracht? V *Entwicklungen in der Heimerziehung*, ur. K. Wolf, 92–103. Münster, Votum Verlag.

Varovanje pravic oseb s težavami v duševnem zdravju

Zakon o duševnem zdravju smo v Sloveniji sprejeli tudi zato, ker je bilo področje duševnega zdravja pomanjkljivo urejeno in ureditev ni dosegla mednarodnih standardov. Očitno je, da zakonska ureditev prisilnih hospitalizacij pred tem ni zadostila niti minimalnim standardom pravnega varstva pravic in osebnih svoboščin ljudi s težavami v duševnem zdravju. Razlog za novo zakonsko ureditev je bil tudi v pomanjkanju zagovorniških storitev, ki bi bile na voljo uporabnikom socialnovarstvenih in psihiatričnih ustanov. Uporabnik je bil pogosto prepuščen samemu sebi, ko se je znašel v konfliktih z ustanovo. V takih primerih uporabniki pogosto potrebujejo zagovornika, ki bo na njihovi strani in jih bo podpiral pri uveljavljanju pravic. V praksi se je pokazalo, da ustanove le stežka prostovoljno omogočijo delovanje zagovornikov znotraj ustanov, predvsem pa laični zagovorniki, ki so delovali v okviru nevladnih organizacij že pred sprejetjem novega zakona, niso imeli nikakršnih orodij moči, s katerimi bi lahko enakopravno nastopili proti ustanovi. Zagovorniki morajo imeti pooblastila in mandat države v ustrezni zakonodaji, da lahko uspešno zagovarjajo ljudi v ustanovah. Le tako lahko vzpostavimo neodvisno zagovorniško službo, ki bo učinkovita pri podpori ljudem v ustanovah. Zakon mora podeliti neodvisnim zagovornikom pristojnosti, jasne naloge delovanja, mesto delovanja, predvsem pa zagotoviti finančne vire za izvajanje službe.

Ključne besede: zastopnik pravic oseb na področju duševnega zdravja, neodvisno zagovorništvo, zakon o duševnem zdravju, človekove pravice, osebno dostojanstvo.

Gregor Lapajne je 2011 magistriral iz teme »Zagovorništvo v duševnem zdravju in institutu zastopnika pravic oseb na področju duševnega zdravja«. Bil je član skupine v projektu »Spremljanje zastopnikov pravic oseb na področju duševnega zdravja.« Zaposlen je na Društvu za nenasilno komunikacijo, kjer je svetovalec povzročiteljev nasilja (glapajne@yahoo.com).

Vloga uporabniških gibanj pri spreminjanju vpliva uporabnikov

Na podlagi pregleda literature predstavimo razvoj uporabniških gibanj v tujini in pri nas. Ta so imela ključen vpliv na profesionalizacijo stroke socialnega dela. Metode socialnega dela so njegovo temeljno orodje, v katerem se zrcalijo in dejansko uresničujejo njegove temeljne prvine. Stroko socialnega dela smo legitimirali skozi spreminjanje metod, skozi prehod od tradicionalnih (klasičnih ali izposojenih metod) k inovativnim (radikalnim) metodam socialnega dela. Slednje se odmaknejo od elitizma (strokovni delavec najbolje ve, kaj je dobro za posameznika) k soustvarjanju. S tem pa se spreminja tudi vloga ljudi z osebnimi izkušnjami, ki od pasivnih prejemnikov pomoči postanejo aktivni udeleženi pri reševanju obstoječega položaja.

Ključne besede: metode socialnega dela, krepitev moči, duševno zdravje, skupnostne službe.

Dr. Petra Videmšek je asistentka na Fakulteti za socialno delo Univerze v Ljubljani. Njeni raziskovalni interesi je socialna vključenost ljudi z osebno izkušnjo duševne stiske, vključevanje ljudi z osebno izkušnjo duševne stiske v raziskovanje in poučevanje, družbene neenakosti na področju hendikepa ter zagovorništvo na področju nasilja (petra.videmsek@fsd.uni-lj.si).

Dezinstytucionalizacija na področju vzgojnih zavodov

Članek se osredinja na pojem in proces dezinstytucionalizacije na področju vzgojnih zavodov, pri čemer prikaže tudi različne teoretske smernice, ki so s tem neposredno povezane. Podrobneje oriše koncept decentralizacije kot porazdelitve funkcij, avtoritet, vplivov, stanovanjskih razmerij ipd. Hkrati prikaže koncept regionalizacije, ki utemeljuje smotrnost nameščanja mladostnikov v vzgojne zavode v njihovi bližini, koncept normalizacije kot približevanje institu-

cionalnega življenja življenju zunaj ustanov in procesa socialne integracije ter vključevanja. V nadaljevanju članek podrobneje opiše posebnosti institucionalnega dela, poudari dileme in zahteve v povezavi z njim. V sklepnem delu avtor razmišlja o slovenskem razvoju vzgojnih zavodov v povezavi s prej omenjenimi koncepti, idejami in procesi.

Ključne besede: dezinstucionalizacija, normalizacija, decentralizacija, regionalizacija, socialna integracija, vključevanje.

Dr. Mitja Krajncan je izredni profesor na Pedagoški fakulteti Univerze na Primorskem. Njegovo raziskovalno polje je povezano z metodiko socialno pedagoškega dela, področjem vzgojnih zavodov in izvendružinske vzgoje, institucionalne vzgoje in njenih alternativ ter doživljajske pedagogike (mitja.krajncan@pef.upr.si).

128–137 Jana Mali

Socialno delo s starimi ljudmi in nova socialna zakonodaja

V začetku leta 2012 sta začela veljati dva zakona, in sicer Zakon o socialnovarstvenih prejemkih in Zakon o uveljavljanju pravic iz javnih sredstev. Oba močno posegata v kakovost življenja starih ljudi. V prispevku prikažemo kratko raziskavo, v kateri smo opravili intervjuje s starimi ljudmi, uporabniki socialnih služb, in socialnimi delavkami, o prvih učinkih nove socialne zakonodaje. Ugotovitve raziskave so skrb zbujajoče. Ugotavljamo, da se stari ljudje množično odpovedujejo pravici do varstvenega dodatka, z novo socialno zakonodajo so številni izgubili pravico do državne pokojnine in postajali čedalje bolj odvisni od prihodkov družinskih članov, še posebno svojih otrok. Odpovedujejo se številnim dobrinam, pogosto tudi tistim, ki zagotavljajo minimalno kakovost življenja. Na drugi strani učinki socialne zakonodaje posegajo tudi v strokovno delo socialnih delavcev, saj jim nova socialna zakonodaja preprečuje uresničevanje osnovnega poslanstva pri delu s starimi ljudmi, to je zagotavljanja pomoči iz stisk, v katerih so se znašli. Stari ljudje

izgubljajo zaupanje v socialne delavce, saj doživljajo pomoč socialnih delavcev kot neučinkovito.

Ključne besede: stari ljudje, socialno delo, kakovost življenja, kvalitativno raziskovanje, socialna zakonodaja.

Jana Mali je docentka na Fakulteti za socialno delo Univerze v Ljubljani. Njeno področje raziskovanja in pedagoškega dela so socialno delo s starimi ljudmi, socialno delo z osebami z demenco, supervizija v socialnem delu, metode socialnega dela, dolgotrajna oskrba (jana.mali@fsd.uni-lj.si).

138–143 Petra Kovačec, Nika Merc

Reprezentacije duševnega zdravja v filmih – ovira za dezinstucionalizacijo

Medijska reprezentacija duševnega zdravja ustvarja odnos do duševne stiske in ljudi, ki jo doživljajo. Podoba sveta nam namreč pomagajo oblikovati množični mediji, še zlasti televizija, ki je kljub priljubljenosti interneta še vedno najbolj razširjena. Povzemava, kako mediji prikazujejo ljudi s težavami v duševnem zdravju in kako razlagajo proces dezinstucionalizacije. Analizirava deset filmov iz različnih obdobj in različnih žanrov in poskuša ugotoviti, kakšna je povezava duševnega zdravja z določenim žanrom, kako filmi odražajo stanje v psihiatriji v obdobju, v katerem so bili posneti, kako obravnavajo ljudi z duševnimi stiskami glede na spol, ali prikazujejo medicinski ali socialni način obravnave. Vpliv medijev je velik in prav mediji s podobami, ki jih prikazujejo, ustvarjajo drugačnost in tudi prek filmov dajejo ljudem napačno predstavo o duševnem zdravju, ki jo ljudje prehitro ponotranjijo.

Ključne besede: duševno zdravje, medijske reprezentacije, mediji, filmi, dezinstucionalizacija.

Nika Merc diplomirana socialna delavka. Dela na področju duševnega zdravja v skupnosti. Zanima jo predvsem področje nasilja v družini in medijske reprezentacije (nika.merc@gmail.com).

95–105 Gregor Lapajne

Protecting Rights of People with Mental Health Distress

The Mental Health Act has been adopted by Slovenia because this field has not been legally regulated in accordance with international standards. It is obvious that the legal regulations concerning involuntary psychiatric hospitalizations before the Act did not even meet the minimum standards of legal protection of rights and personal freedoms of people with mental disorders. Involuntary hospitalization procedures were arbitrary because there were no legal regulations in this field. There were practically no advocacy services available to patients in social welfare and psychiatric institutions in Slovenia. Thus, when the patients were in conflict with the institution they found themselves on their own. In such cases they often need an advocate to be on their side and support them in enforcing their rights. In practice the institutions are unwilling to voluntarily let advocates work inside the institutions, while lay advocates who worked for non-governmental institutions before the new Act did not have any means to work against the institutions on equal terms. Advocates need authorization and a mandate from the government to successfully advocate patients in institutions. Only thus can independent advocacy services that will be able to efficiently support patients in institutions be established. The Act must grant jurisdictions, work duties and an area to work to the independent advocates, and above all grant financial resources to implement their services.

Keywords: mental health advocate, independent advocacy, Mental Health Act, human rights, personal dignity.

Gregor Lapajne holds an MA in social work. His MA dissertation topic was Advocacy in mental health and the role of an advocate in mental health. He has been a member of the research group in the project The monitoring of advocates in mental health. Since June 2011 he has been employed as a consultant for perpetrators of violence in the Association for nonaggressive communication (glapajne@yahoo.com).

106–115 Petra Videmšek

Role of Users' Movements in Shifting the Power to the Experts by Experience

Article is based on the literature review where we present development of user's movement abroad and in Slovenia. User's movement has key role in professionalization of social work. Methods of social work are basic tool in which the basic elements are realised. Social work profession has been legitimised by changing the methods, through traditional methods (classical, landed methods) towards innovative (radical) methods of social work. The latter moved from elitism (professionals know the best, what is good for individual) towards co-creation. With this shift, the role of expert by experience has changes from passive receiver of help towards more active participant in solution seeking for their situation.

Keywords: methods of social work, empowerment, mental health, community services.

Petra Videmšek holds a PhD in social work and is an assistant lecturer at the Faculty for social work, University of Ljubljana. Her main research interests are social inclusion in the field of mental health and handicap, involvement of service user into research and education, social inequalities in the field of handicap and advocacy in the field of sexuality and sexual abuses for handicapped people and people with mental health difficulties (petra.videmsek@fsd.uni-lj.si).

116–127 Mitja Krajncan

Deinstitutionalisation in the Youth Care Re-educational Institutions

This article focuses on the concept and process of deinstitutionalisation in the field of re-educational institutions, and presents a variety of directly associated theoretical guidelines. The concept of decentralisation is described, such as the distribution of functions, authorities and living conditions. Following this, regionalisation is discussed, which concerns the expediency of placing young people in re-educational insti-

tutions in their vicinity. Also discussed the concept of normalization in terms of making life in an institution as similar as possible to that outside of institutions. The process of social integration and inclusion are then explored. The specifics of institutional work are examined in detail, with a focus on its characteristics, challenges and requirements. A reflection on the development of Slovenian re-educational institutions concludes the article with regard to the aforementioned concepts, ideas and processes.

Keywords: deinstitutionalization, normalization, decentralization, regionalization, social integration, inclusion.

Dr. Mitja Krajncan is an associate professor at the Faculty of Education at the University of Primorska. His research interests are in the methods of social pedagogy, residential institutions for children, education outside the family and its alternatives and experimental pedagogy (mitja.krajncan@pef.upr.si).

128–137 Jana Mali

Social Work with Older People and New Social Legislation

At the beginning of 2012 the process of the realisation of two laws, the law on social welfare incomes and the law on asserting public funds, began. Both laws have strong impact on good quality of old age. The paper presents results of a short research in which interviews with older people, users of social services and social workers were conducted and investigated. The findings are terrifying. Older people resign a right to pension benefit; new social legislation caused mass loss of the right to the state pension and increasing dependence of older people on family members (especially their children) income. Older people give up numerous goods, important for assuring the minimum level of quality life in old age. On the other hand the effects of new social legislation intervene in professional social work. The endeavour of essential social work with older people mission (i.e. help for resolving problems) is obstructed. Older people are

losing the confidence in social workers because their help is not effective enough.

Keywords: older people, social work, quality of life, qualitative research, social legislation.

Jana Mali is Senior Lecturer at Faculty of Social Work, University of Ljubljana. Her areas of research and teaching are social work with older people, social work with people with dementia, supervision in social work, methods of social work, long – term care (jana.mali@fsd.uni-lj.si).

138–143 Petra Kovačec, Nika Merc

Representation of Mental Health on the Screen – an Obstacle for Deinstitutionalisation

This article deals with the presentation of mental health in the mass media. Taking into consideration that the image of the world is also created by mass media, among which the television is still prevalent despite the popularity of the internet, we decided to show how the media present people with mental health problems and how it interprets the process called deinstitutionalisation. The focus was on ten films in individual historical periods and set several minor theses. These refer to the connection of mental health with the film genre, to the handling of users according to the gender, to the medical or social way of dealing with such a topic to the terms used and also to the means of expression, connected to mental health. It is a fact that awareness of the influence of mass media on the audience is insufficient. The mass media help shape the world and create differences and also use films to create a wrong impression about mental health, which is too quickly internalised by the viewers.

Keywords: mental health, presentation, media, film, deinstitutionalisation.

Nika Merc is social worker. Her area of study and practical work is mental health in the community. Her main interests are domestic violence and media presentations (nika.merc@gmail.com).